

II

Het apriori als waarde bij H. Rickert

§ 5 *Waarheid en waarde*

Voor Rickert is het probleem van de objectiviteit van het kennen de toegangsweg tot het filosofisch denken. Hij noemt zijn filosofisch denken 'kentheorie' of 'wetenschapsleer'. Deze laatste benaming geeft aan dat Rickert kennis analyseert aan de hand van de empirische wetenschap. Hij gaat uit van de vormen van natuur- en geschiedwetenschap die hij in zijn tijd aantreft. Rickert wil de aanspraak van de empirische wetenschappen op objectieve kennis doordenken en funderen. Hij hoopt op die wijze de transcendentale horizon van het menselijk denken en handelen zichtbaar te maken. Volgens Rickert kan de kentheorie niet de pretentie hebben om de objectiviteit van de wetenschappelijke kennis te betwijfelen. Waar het om kennis van de realiteit gaat, hebben de empirische wetenschappen het in principe bij het rechte eind. Ze kunnen alleen zelf niet uitleggen waar de geldigheid van hun kennis-aanspraak op gebaseerd is.¹¹ Rickert is van mening dat de filosofie zich, waar het om de wetenschappelijke kennis gaat, moet beperken tot een kennistheoretische analyse. De filosofie moet door onderzoek van de denkvormen die de wetenschappelijke kennis constitueren, laten zien waarop de geldigheid van de kennis is gebaseerd.¹²

Rickert beargumenteert aan de hand van een analyse van het oordeel, dat de objectiviteit van de kennis wordt gewaarborgd door de vorm ervan.¹³ In het oordeel wordt van een of meer voorstellingsinhouden gezegd dat ze zijn. Dit 'zijn' is niet in de voorstellingsinhouden zelf gelegen want de voorstelling van bijvoorbeeld de kleur rood is niet te onderscheiden van de voorstelling van de bestaande kleur rood. De inhoud van de voorstellingen die in het oordeel een rol spelen zegt dus nog niets over het al dan niet bestaan ervan. Het bestaan dat het oordeel bevestigt hangt af van de 'vorm' van het oordeel, namelijk van het feit dat het bevestigend is.¹⁴ De essentie van de wetenschappelijke kennis is volgens Rickert gelegen in het ware oordeel. Want afgezien van het oordeel is er geen fixeerbare gestalte waarin kennis omtrent de realiteit voor ons aanwezig is. Het oordeel vat Rickert op als antwoord op een on-dubbelzinnige vraag. In de vraag liggen alle voorstellingselementen opgesloten die ook in het oordeel terugkomen. Dat kan je duidelijk maken aan de vraag: 'schijnt de zon?' Het antwoord: 'ja, de zon schijnt' of: 'nee, de zon schijnt niet' bevat geen

11 Gegenstand 7vv, 152, 158, 166v; Gegenstand (1892) 4, 6.

12 Gegenstand 198v en vgl. 170.

13 Rickert herleidt het wetenschappelijk begrip (concept) tot het oordeel. Het begrip ontleent de bepaaldheid van zijn inhoud aan een samenstel van oordelen (bijvoorbeeld 'het paard is een gewerveld dier, een zoogdier, een herbivoor') en eventueel zelfs aan natuurwetten. Zie Grenzen 55, 67v, 124v, 340; Gegenstand (1892) 18.

14 Gegenstand 119v; vgl. Gegenstand (1892) 65v.

nieuwe voorstellingselementen. Het oordeel is dus een bevestiging of ontkenning van een of meer voorstellings-inhouden en hun eventuele verbinding. Het antwoord op een vraag is een beslissing die volgt op een twijfel.¹⁵

Als we oordelen opvatten als beslissen of stellingnemen in de zin van bevestigen of ontkennen van voorstellingsinhouden, dan kunnen we ons afvragen wat het kenmerk van een juiste 'beslissing' is. Rickert wijst de realistische gedachtengang, dat een waar oordeel een oordeel is dat overeenstemt met de realiteit, van de hand. Aan een zodanige uitleg heb je niets omdat je je immers moet afvragen hoe je iets weet van de realiteit. De realiteit is voor ons toegankelijk in de waarneming. Wetenschappelijk is de waarneming echter alleen relevant in zoverre zij een rol speelt in het oordeel. De waarneming is de 'materie' van het oordeel, de voorstelling welke het oordeel inhoud verleent. Voor de wetenschap zijn voorstellingen uiteindelijk slechts een mogelijk element van het oordeel. Het is onmogelijk om aan de voorstellingselementen op zichzelf de waarheid van het oordeel te ontlenu. De bevestiging of ontkenning waar de waarheid van het oordeel van afhangt, is immers geen voorstellingsinhoud. De overeenstemming met de realiteit kan de waarheid van het oordeel dus niet funderen, omdat de waarneming geen van het oordeel onafhankelijk criterium is om de overeenstemming vast te stellen. Wat realiteit is, is ons slechts door het ware oordeel gegeven. Een andere gedachtengang die vaak naar voren wordt gebracht, is die van het zijn dat onafhankelijk van of achter onze waarneming bestaat. Een zodanig zijn is voor ons kennen evenwel niet toegankelijk. Overeenstemming van oordeel en zijn kan dus geen criterium van waarheid zijn.¹⁶

Toch ervaren we bij het vellen van een oordeel de noodzaak dat we een bepaald oordeel en niet zijn tegendeel behoren te affirmeren. Deze ervaring van genormeerd-zijn moeten we als leidraad nemen bij de analyse van de geldigheid van het oordeel. Het gevoel 'genooddaakt te worden' een bepaald oordeel te vellen is niet slechts een psychologisch gegeven. Het verwijst naar een aan de kenner transcendente norm die hem beveelt op bepaalde wijze en niet anders te oordelen.¹⁷ Rickert legt de oordeels-noodzaak dus uit als een ethisch

15 Gegenstand 95v, 101vv; vgl. Gegenstand (1892) 55.

16 Gegenstand 75 en vgl. 162, 164.

17 Gegenstand 116: "Wenn nun das in der Urteilsnotwendigkeit unmittelbar erfahrene Sollen es ist, wonach allein unsere Urteile sich richten, so ist damit sogleich gesagt, dass die Anerkennung des Sollens den Urteilen das verleiht, was wir ihre Wahrheit nennen, und die erreichte Wahrheit wäre demnach nichts anderes als der Inbegriff der als wertvoll oder als gesollt anerkannten Urteile, aber nicht etwa der Inbegriff der mit ihrem Gegenstände übereinstimmenden Vorstellungen. Wertvoll zu sein, ist daher auch kein abgeleitetes Merkmal des wahren Urteils, das ihm deswegen zukommt, weil es wahr ist, sondern die Wahrheit kann nur mit Hilfe des eigentümlichen definiert werden, der vom Urteile anerkannt werden soll..." Gegenstand 117: "...der Wahrheitswert der Urteile über die Wirklichkeit ist nicht etwa aus ihrem Verhältnis zur Wirklichkeit *abgeleitet*, d.h. diese Urteile sind nicht deswegen wahr, weil sie aussagen, was wirklich ist, sondern vom Standpunkt des empirischen Realismus *nennen* wir das wirklich, was von Urteilen als wirklich anerkannt werden soll. So wird das Wirkliche unter dem Gesichtspunkte der Erkenntnistheorie zu einer besonderen Art des Wahren, und die Wahrheit ist wiederum nichts anderes als ein Wert, d.h. der Begriff der Wirklichkeit stellt sich schliesslich als ein Wertbegriff dar. Wer Wahrheit will, kann, auch wenn er erkennen will, was wirklich ist, doch immer nur bejahen, wo das Gefühl der Urteilsnotwendigkeit ihm als Sollen entgegentritt. Hat er dann das Sollen durch die Bejahung anerkannt, so hat er sich einen Teil von dem zu eigen gemacht worin die Erkenntnis der Wirklichkeit besteht." Vgl. ook Gegenstand 112vv, 161, 227v.

fenomeen: in de bevestiging of ontkenning van het oordeel erkennen we een norm of waarde die leidraad is voor de intellectuele 'beslissing' die we nemen. Ik spreek hier van 'ethisch fenomeen' omdat het gaat om een bewuste daad van de wil in relatie tot zijn plicht.¹⁸ Rickert onderscheidt daarvan het ethische in engere zin, dat gekenmerkt wordt door plichtbewustzijn in het verkeer met andere mensen, het plichtbewustzijn in een sociale context.¹⁹ Oordelen staat op een lijn met willen en voelen, vanwege het karakter van stellingname.²⁰ Het is namelijk alternatief stellingnemen waarbij we geleid worden door erkenning van een waarde. Het gevoel 'genoodzaakt te worden' in ethische zin, dat wil zeggen aan een plicht te gehoorzamen, is hetgeen door Rickert 'evidentie' genoemd wordt. Deze evidentie is de zekerheid in overeenstemming met een eis (*Sollen*) te oordelen.²¹ De wil tot waarheid die de wetenschap draagt, mondt uit in een oordelen in overeenstemming met het wetenschappelijk geweten.²² De macht van de waarden bestaat daaruit dat ze ons tot erkenning bewegen, ofschoon dit niet wegneemt dat we die erkenning in principe ook kunnen weigeren.

De waarde die het oordelen leidt is geen empirisch - aan het bewustzijn immanent - gegeven, maar een van het bewustzijn onafhankelijke geldigheid (*Geltung*). Het wetenschappelijk kennen wordt geleid door de idee van een ordening van empirische gegevens tot een coherente realiteit. Deze ordening van de empirie is een proces dat nooit tot een afsluiting komt. We worden in ons waarnemen immers geconfronteerd met de oneindige veelvormigheid van empirische gegevens. Voor de mens is er een oneindige veelheid van mogelijke empirisch gegeven bewustzijnsinhouden. Dat is de grondslag van de inhoud van onze kennis.

Een intellect dat deze oneindige veelheid van waarnemingen actueel zou kunnen omvatten, zou zich in de wetenschap tot waarnemingsoordelen kunnen beperken. Rickert beschouwt het ideale kennen als het doen van feitelijke constatering op basis van zintuiglijke waarneming.²³ Het ideale kennen, dat

18 Grenzen 712: "Wir (...) setzen (...) voraus, dass ethisches Wollen seinem allgemeinsten Begriffe nach mit pflichtbewusstem Wollen zu identifizieren ist, d.h. der sittliche Wille kann nur gedacht werden als ein Wille, der das will, was er soll, oder als ein autonomer Wille, der sich selbst um des Sollens willen bestimmt. Jede Ethik, die überhaupt allgemeingültige Normen aufstellt, muss dieses Pflichtbewusstsein zum letzten Kriterium des Sittlichen machen." Vgl. Gegenstand (1892) 89v.

19 Grenzen 713.

20 Gegenstand 105v; vgl. Gegenstand (1892) 57.

21 Gegenstand 111v.

22 Gegenstand 231.

23 Grenzen 678: "Zunächst müssen die theoretischen Erkenntnisakte des idealen Subjekts durchweg die Form eines Urtheils haben, auf welches mit absolut unbezweifelbarer Gewissheit das Prädikat wahr angewandt werden kann, und dies ist ohne weitere Erkenntnistheoretische Voraussetzungen bei Urtheilen über die Wirklichkeit nur dann der Fall, wenn eine Thatsache durch Wahrnehmung konstatiert wird. Soll ferner der Inbegriff dieser Urtheile nicht nur die denkbar gewisseste sondern auch die denkbar umfassendste Erkenntnis liefern, so muss der erkennende Intellekt in Wahrnehmungsurtheilen das Sein der gesammten Wirklichkeit bejahen können. Mehr von einem erkennenden Subjekt zu verlangen, hat jedoch keinen Sinn. Ein Intellekt, der mit absoluter Gewissheit Alles weiss, was wirklich war, ist und sein wird, wäre mit Rücksicht auf das, was wir beim theoretischen Erkennen überhaupt anstreben können, nicht mehr zu übertreffen. Seine Erkenntnis stellte also die vollkommenste dar, die mit der menschlichen Erkenntnis noch verglichen werden kann, und Alles, was sich aus dem Streben nach Annäherung an diese Erkenntnis für den menschlichen Intellekt als nothwendiges Erkenntnismittel ergibt, wird daher auch als logisch-teleologisch gerechtfertigt angesehen werden dürfen." Vgl. Grenzen 680, 34.

overigens voor het eindige menselijke intellect niet bereikbaar is, beperkt zich tot waarnemingsoordelen. Deze zijn in Rickerts visie absoluut zeker en ondubbelzinnig. Wetenschap is in principe gericht op het kennen van feiten die voor het zintuiglijk waarnemen toegankelijk zijn.

Alleen het eindige menselijke intellect heeft behoefte aan een denken dat boven de waarneming uitgaat, vanwege ons gebrekkig vermogen om de realiteit waarnemend te omvatten. Het streven naar kennis van de realiteit als geheel kan zich er dus niet toe beperken oordelen te vellen op basis van feitelijk constateren alleen. De abstracte begrippen van de natuurwetenschappen die een veelheid van empirische waarnemingen vereenvoudigend samenvatten, zijn een hulpmiddel om over het geheel van de realiteit te oordelen zonder haar actueel waar te nemen. Rickert wil natuurwetenschappelijke begrippen alleen erkennen in hun functie van het beheersbaar maken van een onoverzichtelijke en onoverzienbare veelvoudigheid in de aanschouwing.²⁴ De ordening van de werkelijkheid in begrippen is geen ontisch gegeven, maar berust op een opgave die gefundeerd is in een waarde die transcendent ten aanzien van de kenner is. Juist omdat deze waarde transcendent aan het bewustzijn is, kan zij richting geven aan de oordeelsacten. Zij ligt in een sfeer van transcendente geldigheid die staat tegenover de immanente sfeer van voorstellingsinhouden en het voltrekken van oordelen.

Resumerend: de waarheidswaarde van oordelen, hun rationaliteit en zin, ontleen ze aan de erkenning van de transcendent geldigheid van een waarde die ons als eis bewust is.²⁵ De inhoud van oordelen wordt ontleend aan de immanente waarnemingsgegevens die voor het bewustzijn aanwezig zijn. Het zijn van de inhouden wordt door de bevestiging die tegelijkertijd erkennen van een transcendent behoren is, aan de inhouden meegedeeld. Want voor het wetenschappelijk kennen bestaan gegevens slechts reëel, in zoverre ze in een oordeel bevestigd worden. Hun daadwerkelijke gegevenheid hangt dus van de vorm van het oordeel af.

§ 6 *Geschiedenis en waarde*

Rickert legt er sterk de nadruk op dat de empirisch gegeven inhouden van het oordeel zelf 'irrationeel' zijn. Dat wil zeggen dat ze niet uit een formeel denkprincipe af te leiden zijn.²⁶ Door een strikte scheiding van vorm en inhoud

24 Grenzen 42vv, 50vv. Rickerts gedachtengang over de aard van de begripsvorming brengt hem tot de overtuiging, dat de natuurwetenschappen de werkelijkheid zoals zij reëel existeert juist niet vatten. Zie Grenzen 228-248, in het bijzonder 238vv.

25 Grenzen 698 en vgl. Gegenstand 172v, 197.

26 Grenzen 260: "*Nietzsche* sagt einmal: 'Wenn erst die Individuen beseitigt sind, dann ist der Gang der Geschichte zu errathen, denn der einzige irrationelle Faktor ist beseitigt.' Dieser Satz ist falsch, da *Nietzsche* mit den Individuen natürlich die bedeutenden Persönlichkeiten meint. Diese sind aber durchaus nicht der einzige irrationelle Faktor, sondern alle Wirklichkeit und in Folge dessen alles Historische ist 'irrationell' wie die Persönlichkeiten." Omdat Rickert abstract-algemeen begrip, vorm van het denken en rationaliteit met elkaar in verbinding brengt, valt alles dat niet vanuit een formeel beginsel te deduceren valt onder de categorie van de irrationaliteit. Vgl. Grenzen 273, 295, 321 noot; Gegenstand 20v, 167v, 242vv.

van het oordeel aan te brengen wil Rickert elke vorm van hegelianisme buiten de deur houden. De essentie van de idealistische dialectiek is immers de poging om te laten zien dat het bij de inhouden in wezen om intelligibele denkbepalingen gaat. Het denkend subject vindt in de inhouden zijn eigen denkbepalingen terug en weet zich daarom in de wereld bij zichzelf. Rickert wijst deze opvatting over de intelligibiliteit van de werkelijkheid van de hand. De realiteit valt volgens hem niet te denken als realisatie van een logisch beginsel (*Begriff*). Het werkelijke is voor hem niet in beginsel redelijk. De sfeer van intelligibiliteit en zin is transcendent en verschijnt aan ons als een eis. Het kennen heeft de eindeloze opgave de wereld als een samenhangende eenheid te denken, maar kan nooit tot een gesloten synthese komen. De empirische veelvormigheid van de wereld gaat immers niet in het denken op.²⁷ De irrationaliteit van de werkelijkheid duidt dus op een wezenlijk tekort aan intelligibiliteit: de inhouden van het denken vertonen geen immanente samenhang of zin die door het denken inzichtelijk gemaakt kan worden, zoals dat bijvoorbeeld door het dialectisch denken geprobeerd wordt. De positieve wetenschap kan daarom ook geen zinvragen beantwoorden. De realiteit heeft namelijk geen intelligibele structuur die hierbij leidraad zou kunnen zijn.

De wetenschap voltrekt dus een rationalisering van de realiteit die nooit tot een eind kan komen. Deze rationalisering is een mathematisering. Dat wordt duidelijk als we ons realiseren welke conceptie van realiteit Rickert vooropstelt. De intensieve en extensieve oneindigheid die hij in de waarneming gegeven acht²⁸ wijst reeds op een mathematisering van het wereldbeeld. Realiteit wordt in zoverre ze als oneindigheid gedacht is, opgevat als zuivere kwantiteit. Het denken dat op deze realiteit is betrokken is een uitwendig gestelde ordening door middel van begripsconstructie. Uiteindelijk identificeert Rickert natuurwetenschap met mathematisch denken.²⁹ De karakterisering van de realiteit als 'heterogeen continuüm' is precies het samengaan van continuïteit en discreetheid dat kenmerkend is voor de mathematische kwantiteit.³⁰

Het wetenschappelijk denken dat de werkelijkheid begripsmatig ordent kan dus geen immanente zin in de realiteit ontdekken. Het is niet georiënteerd op een vanuit zichzelf begrijpelijke orde in de werkelijkheid. De conclusie van het

27 Gegenstand 202: "...dem (...) erkenntnistheoretischen Subjektsbegriff entspricht (...) keine Realität, ja sogar der kategorial geformte Bewusstseinsinhalt ist, als Totalität gedacht, vom erkenntnistheoretischen Standpunkt kein Weltganzes als fertige Wirklichkeit, sondern nur die Idee einer Totalität, der Gedanke einer Aufgabe, den Inbegriff des Gegebenen zu einer einheitlichen, in sich geschlossenen Wirklichkeit zusammenzufügen. Diese Aufgabe gilt notwendig, aber sie ist unlösbar, und daher dürfen wir die Idee nicht einmal zu einer für sich bestehenden *immanenten* fertigen Welt hypostasieren."

28 Grenzen 36vv.

29 Grenzen 84-92, 234v.

30 Zie L. Fleischhacker, (1982), *Over de grenzen van de kwantiteit*, p. 129vv, 141vv. De term 'heterogeen continuüm' komt in de eerste druk van Grenzen niet voor. In de tweede druk van 1913, p. 36 treedt hij wel op.

positivisme dat de wetenschap slechts zou werken aan een voor het menselijk bestaan nuttige ordening van waarnemingsgegevens wijst Rickert echter ook van de hand. Dat zou geen recht doen aan de pretentie van geldigheid die onmiskenbaar in de wetenschappen opgesloten ligt. Aan deze pretentie geeft Rickert echter een praktische interpretatie: bij het oordelen zijn we betrokken op een ideëel behoren en niet op een reëel zijn. In dit verband spreekt Rickert over het 'primaat van de praktische rede'.³¹ De wetenschap vooronderstelt een wil tot waarheid die geleid wordt door het bewustzijn van de ideële geldigheid van boventijdelijke waarden. Het apriori is een imperatief in het licht waarvan het kennisstreven de gegevens van de realiteit ordent.

Deze opvattingen over het wetenschappelijk kennen verbindt Rickert met een afwijzing van het vooruitgangsbegrip met betrekking tot de geschiedenis. In de geschiedenis is er geen immanente zin of tendens die ons handelen zou kunnen leiden. De geldigheid van imperatieven duidt juist op transcendentie ten aanzien van het historisch proces. Rickert verzet zich scherp tegen het neo-hegelianisme dat in het historisch proces Gods hand wil zien. Dat waarden zich in het historisch proces realiseren is iets dat we kunnen geloven, maar het ligt principieel aan gene zijde van ons wetenschappelijk kennen.³² Juist de ontwikkeling van de empirische geschiedwetenschap heeft van de rationalistische metafysica een achterhaalde zaak gemaakt. Rickert stelt dus dat het idealistische en het positivistische vooruitgangsgeloof niet houdbaar zijn.³³ De verschillende historische gestalten en vormen mag je niet reduceren tot ontwikkelingsstadia in een historisch proces waarin het latere stadium van hogere waarde is dan het vroegere. Dan mis je het beslissende in de geschiedenis, namelijk de eigen aard en onvervangbare waarde van de verschillende historische tijdperken en culturele levensvormen. De verschillende historische gestalten hebben een onreducerbare betekenis; ze zijn in hun eigen aard onreducerbaar oorspronkelijk.³⁴

31 Grenzen iii, 700; vgl. Gegenstand vi, 140 en Gegenstand (1892) 76v. Het is interessant dat Rickert zijn positie in deze kwestie koppelt aan een verwijzing naar Plato (Gegenstand vi): "Schon als Plato es einmal aussprach, dass das Sollen vor dem Sein stehe, dass das 'Gute' noch über das Sein hinausrage, war er sich bewusst, etwas zu sagen, was seine 'aufgeklärten' Zeitgenossen nicht ernsthaft nehmen würden. (...) Vermutlich werden auch unsere 'aufgeklärten' Denker auf einen Versuch, solche veralteten Gedanken von neuem zu begründen, entweder gar nicht oder nur 'μᾶλλον ἢ ἔλαττω' [met grote hilariteit - Politeia 509c] reagieren. Aber dies darf niemanden verhindern, das auszusprechen, was er für richtig hält. Man muss eben diese Gedanken so lange immer wiederholen, bis sie verstanden werden." Deze Platoonse invloed is ook aan Weber niet voorbij gegaan (zie § 16 einde). Wagner (1987, *Geltung und normativer Zwang*, p. 136v, 149) beweert ten onrechte dat Rickert zijn platonisme verhuult.

32 Grenzen 466v: "...alle die Fragen, wie die Dinge wirklich verlaufen sind, durch welche Ursachen sie bestimmt waren, und was historisch wesentlich oder unwesentlich ist, muss ohne Rücksicht auf eine transcendente Weltmacht des Guten entschieden werden, und das Problem vollends, ob es eine solche Macht giebt, gehört nicht in die Geschichte. Mit Werthen also, insofern sie als transcendente Wesen gedacht werden, hat es der Historiker als Historiker niemals zu thun. Daher müssen wir den metaphysisch-teleologischen Entwicklungsbegriff auch in seiner Verknüpfung mit einem Werthgesichtspunkt fernhalten, solange es sich darum handelt, die Prinzipien der empirischen Geschichtswissenschaft zu verstehen."

33 Grenzen 650. Hegel, Darwin en Comte staan hierbij model.

34 Grenzen 469: "Die Aufgabe der Geschichte ist es (...) jede historische Gestaltung in der ihr eigenthümlichen Bedeutung zu würdigen und sie niemals als blosse Vorstufe in dem Sinne zu betrachten, dass sie, nachdem die folgende Stufe aus ihr entstanden und damit ihr Zweck erfüllt ist, als überflüssig geworden gelten darf. (...). Der Fortschrittsbegriff aber ist gerade dieser Auffassung feindlich. Ja, wir können sogar sagen, dass die Stufen einer Fortschrittsreihe nur noch Verkörperungen einer Reihe von allgemeinen Begriffen sind, die man nach dem Prinzip einer immer höheren Werthung geordnet hat, und die deshalb den ihnen untergeordneten

Wij kunnen de absolute zin van de geschiedenis niet vatten.³⁵ In hun historisch bestaan zijn mensen echter wel noodzakelijk betrokken op het onvoorwaardelijk waardevolle. Hoe kan men dit inzien? Primair door de weg te bewandelen die we hierboven gegaan zijn: door een reflexie op de wetenschappelijke kenprestatie. In de wetenschap maken we met onze oordelen voortdurend aanspraak op onvoorwaardelijk algemene geldigheid. De absolute zekerheid met betrekking tot onze oordelen over feiten welke Rickert veronderstelt, is hier het meest duidelijke teken van. De wetenschappelijke activiteit vooronderstelt dat de erkenning van de waarde van de waarheid noodzakelijk is. Zij is boven subjectieve willekeur verheven.³⁶ Erkenning van de waarde van de waarheid is volgens Rickert een bijzondere vorm van de erkenning van waarden in het algemeen. 'Waarde' is hetgeen tegenover ons staat als imperatief waar we onvoorwaardelijk aan moeten gehoorzamen. We ervaren een onvoorwaardelijk behoren, dat we niet kunnen en mogen reduceren tot een middel of tot een voorwaarde om een ander doel te bereiken. Het bewustzijn van plicht dat betrokken is op de erkenning van waarden als zodanig, is de grondslag van de wetenschap.³⁷ Maar ook de grondslag van andersoortige menselijke activiteiten. Rickert onderscheidt naast de waarde van de waarheid de waarde van het goede en van het schone, en tenslotte de volstrekt absolute waarde van een volmaakte wil die deze waarden autonoom bevestigt.

Alle absolute waarden zijn evenwel zuiver formeel omdat we ze geen enkele apriorische inhoud kunnen geven. Bij het voltrekken van concrete oordelen, bij het nastreven van concrete historische doeleinden en bij het artistieke schep-

Objekten jede individuelle, um ihrer selbst willen bedeutsame Eigenart ebenso nehmen, wie dies dann geschieht, wenn man die Objekte als Gattungsexemplare ansieht."

35 Grenzen 703: "...wir wissen nicht, welchen inhaltlich bestimmten Sinn die Entwicklung des menschlichen Kulturlebens hat, und wir werden es vielleicht niemals wissen."

36 Grenzen 671vv. Vgl. Grenzen 682v: "Ein Sollen (...), das uns als unbedingter Werth zum Bewusstsein kommt, kann sehr wohl unsern bejahenden oder verneinenden Urtheilakten als Richtschnur dienen. Wir müssen nun für dieses Sollen auch jene totale Unabhängigkeit vom individuellen Subjekt voraussetzen

dürfen, die der Realismus für das Sein an sich voraussetzt (...). Wir bezeichnen das Sollen, das unserem Erkennen Objektivität verleiht, daher, um seine von jedem individuellen Willen unabhängige Geltung zu charakterisiren, als überempirisches oder *transcendentes* Sollen. Der Wille, der dies transcendente Sollen anerkennt, hat dann mit irgend welchem Wünschen oder individuellen Wollen nichts gemein, ja, wir wählen den Ausdruck 'Wille' überhaupt nur deshalb, um hervorzuheben, dass auch das theoretische Subjekt stets ein Stellung nehmendes und werthendes Subjekt ist. Das Wort Sein hat nur als Urtheilsprädikat einen Sinn, und insofern ist der Wille, der den Wahrheitswerth überhaupt anerkennt, die logische Voraussetzung aller Existenzialurtheile und damit auch die logische Voraussetzung des erkennbaren Seins."

37 Grenzen 673: "Jedes beliebige Urtheil gilt nur für den, der Wahrheit will. Dieser *Wille* ist daher das letzte 'a priori' jeder Wissenschaft. Setzt aber schon die absolut unbezweifelbare Geltung der thatsächlichen Urtheile einen Willen zur Wahrheit voraus, der den Werth der Wahrheit anerkennt, so kann die Wissenschaftslehre bei einem Versuch, die Objektivität der besonderen naturwissenschaftlichen und historischen Erkenntnisformen darzuthun, gewiss nicht anders verfahren, als dass sie einen Willen zur *wissenschaftlichen* Wahrheit überhaupt voraussetzt und dann zeigt, welche weiteren Voraussetzungen dieser Wille einschliesst, und welche Erkenntnisformen daher jede wissenschaftliche Wille als absolut werthvoll anerkennen muss, wenn er sich nicht selbst aufheben will." Vgl. Grenzen 697vv.

pingsproces worden ze wel altijd voorondersteld. Want elk nastreven van historische waarden heeft slechts zin op grond van de absolute aanspraak die ermee verbonden is. Rickerts stelling is dat we het historisch proces, waar de wetenschap een onderdeel van is, niet anders kunnen begrijpen dan als de historische wijze waarop absolute waarden gerealiseerd worden.³⁸ Maar we mogen dat nooit zo opvatten als de rationalistische metafysica gedaan heeft. Deze heeft namelijk een deductief verband willen construeren tussen absolute waarden en historische werkelijkheid. In wezen wordt dan de historiciteit opgeheven, want de geschiedenis krijgt dan zonder meer een absolute en dus onhistorische betekenis. Rickert wijst dat af.³⁹ Het historische is wel wezenlijk op het absolute betrokken, maar we kunnen dit absolute alleen formeel bepalen, want elke inhoud die we er aan geven is van historische aard.⁴⁰

§ 7 *Geschiedwetenschap en waarde*

De geschiedwetenschap onderzoekt welke concrete vormen het onreducerbaar veelvormig karakter van de geschiedenis aanneemt. De concrete gezichtspunten die het historisch onderzoek daarbij kiest, ontleent het aan het historisch proces zelf. Want zonder de geschiedenis te betrekken op waarden die voor de bestudeerde handelende mensen zelf wezenlijk zijn, kan het historische materiaal niet op bevredigende wijze geordend worden. Het gaat er immers om de verschillende historische gestalten in hun eigen aard te verstaan. Er is slechts dan aanleiding om een historische stof te behandelen als er in die stof geestelijke wezens aanwezig zijn die stelling nemen tegenover de waarden die de historische uiteenzetting leiden. Een historische uiteenzetting die haar object recht doet zal haar uitgangspunt zoeken in de waarden die de handelende historische wezens zelf tot leidraad van hun handelen maken.

38 Grenzen 703v; Grenzen 640v: "Wer die einmalige Entwicklung der menschlichen Kultur erforscht und dies für eine über alle menschliche Willkür erhabene nothwendige Aufgabe der Wissenschaft hält, muss voraussetzen, dass alle empirisch konstatirbaren normativ allgemeinen Werthe dem, was unbedingt sein *soll*, näher oder ferner stehen, und dass daher die menschliche Kultur irgend einen, uns eventuell gänzlich unbekanntem objektiven Sinn mit Rücksicht auf unbedingt gültige Werthe hat, denn nur dann ist es unvermeidlich, den geschichtlichen Verlauf auf Werthe überhaupt zu beziehen. Dass die angegebene Voraussetzung im Leben, d.h. beim Wollen und Handeln gemacht wird, sollte keines Beweises bedürfen. Ich kann zwar glauben, dass ich mich bei den Zielen, die ich mir setze, und die ich als werthvoll erstrebe überall irre, ja ich kann fürchten, dass jede Handlung meines Lebens verfehlt gewesen ist. Aber schon diese Furcht setzt die unbedingte Geltung von Werthen und die Verpflichtung, ihnen entsprechend zu handeln, ebenso voraus, wie die Ueberzeugung, jederzeit das wahrhaft Werthvolle erstrebt zu haben."

39 Grenzen 652v: "Nur solange wir die Welt nicht metaphysisch begreifen können, und die empirische Wirklichkeit in einem irrationalen Verhältniss zu Werthen steht, ist also Geschichte möglich. Natürlich darf das Wort irrational nicht soviel wie antirational bedeuten sondern nur die Indifferenz des Seienden gegenüber dem Begriff zum Ausdruck bringen. So verstanden aber vernichtet jede Rationalisirung, mag sie naturalistisch oder idealistisch sein, die Bedeutung, welche den Dingen durch ihre Individualität zukommt. Das historische Denken ist also ebenso wie das sittliche Wollen an den Widerstand der *stumpfen* Welt, an die Irrationalität der Wirklichkeit gebunden. Das hat auch die Philosophie übersehen, die so historisch dachte wie keine je zuvor, die des deutschen Idealismus, und in dieser Hinsicht müssen wir daher ihren Boden verlassen."

40 Grenzen 692, 702v, 713vv.

De geschiedwetenschap moet van gezichtspunten uitgaan die door alle leden van een gemeenschap gedeeld kunnen worden. Ze zoekt de waarden waar alle leden van een gemeenschap op een of andere wijze op betrokken zijn. Als ze dat niet zou doen dan zou ze vanuit een particulier, willekeurig gezichtspunt haar materiaal gaan ordenen. Ze zou dan vervallen in het vellen van waardeoordelen, waarbij de algemene geldigheid van de kennis en de theoretische opvatting van de realiteit die eigen zijn aan de wetenschap, in het gedrang zouden komen.⁴¹ Rickert meent dus dat de geschiedwetenschap naar zodanige gezichtspunten voor de historische uiteenzetting moet zoeken, dat de fundamentele betekenisvolle eenheden in het historisch proces tot hun recht komen. Door het overstijgen van particuliere, persoons- of partijgebonden gezichtspunten, kan de historicus doordringen tot een realiteit die voor alle historische actoren van belang is. De geschiedenis komt als object van de geschiedwetenschap tot stand doordat elementen uit het historisch proces samengevoegd worden tot 'historische individuen'. Dat samenvoegen geschiedt op basis van de waarde die het historisch individu voor alle leden van een gemeenschap heeft. Dit is de befaamde waardebetrekking die de grondslag van de geschiedwetenschap vormt. Historische individuen zijn de uitgangspunten van historisch onderzoek. Vanwege de algemene waarde die ze belichamen moeten ze als ondeelbare eenheden behandeld worden.⁴² Luther is bijvoorbeeld gelijkelijk van belang voor protestanten en rooms-katholieken. Het onderscheid in waardeoordelen neemt niet weg dat het historisch individu 'Luther' voor beide groepen dezelfde inhoud heeft.⁴³ Rickert zoekt de verbindende waarden in de geschiedenis evenwel niet primair in grote historische persoonlijkheden⁴⁴, maar in die historisch gegroeide maatschappelijke instellingen en waardegebieden die het interesse van alle in gemeenschap levende mensen belichamen. Het is de publieke zaak zoals die aanwezig is in staat, kerk, wetenschap, kunst en economie.⁴⁵ De grote persoonlijkheden zijn groot omdat ze een beslissend stempel gedrukt hebben op deze gemeenschappelijke aangelegenheid van historische mensen.

41 Grenzen 356v: "Zunächst muss der Historiker im Gegensatz zum wollenden Menschen nicht praktisch sondern theoretisch sein und sich daher immer nur darstellend und nicht beurtheilend verhalten, d.h. er hat wohl die Gesichtspunkte der Betrachtung mit dem praktischen Menschen gemein, nicht aber das Wollen und Werthen selbst. Wir werden genau feststellen, worin die blosse Betrachtung unter Werthgesichtspunkten oder das theoretische 'Beziehen' auf Werthe im Gegensatz zum Wollen und zum direkten Werthen besteht." Vgl. ook Grenzen 363vv, 471, 504, 563, 631v.

42 Grenzen 357vv; vgl. Grenzen 359, 380v.

43 Grenzen 633v noot.

44 Zoals J. Weiß meent (1975, *Max Webers Grundlegung der Soziologie*, p. 26).

45 Grenzen 573; Grenzen 576: "Erst die Organisationen, die von den Gliedern einer Gemeinschaft zur Befriedigung ihrer Bedürfnisse geschaffen werden, haben in ihrer Individualität zugleich eine Bedeutung für Alle, und so können wir sagen, dass die allgemeinen Werthe, welche die historische Begriffsbildung leiten, immer zugleich eine *gemeinsame Angelegenheit* der Glieder einer Gesellschaft sein müssen. Dann aber fällt der Unterschied von faktisch allgemeinen und normativ allgemeinen Werthen fort, denn auch die faktisch allgemeinen Werthe müssen immer zugleich als Forderungen auftreten und insofern als normativ allgemeine Werthe gelten können, wie dies bei den Werthen der Kirche, der Nation, des Rechtes, des Staates, der wirtschaftlichen Organisation, der Religion, der Wissenschaft, der Kunst u.s.w. der Fall ist."

We moeten ons afvragen of deze fundamentele eenheid en geldigheid in het historisch proces, waaraan Rickert een empirische status toekent, zo eenvoudig te constateren is als hij suggereert. Rickert neemt namelijk aan, dat ondanks de verschillende subjectieve, toevallige waarden die mensen aanhangen, ze toch op een fundamenteeler niveau op eenzelfde realiteit van universele geldigheid betrokken zijn. Ze leven in principe in een gemeenschappelijke wereld waarvan ze de geldige waarden erkennen. Dit is mijns inziens een conclusie, die Rickert binnen de gedachtengang die hij ontwikkelt, niet zonder meer kan trekken. Dat culturele historische eenheden algemeen geldige waarden belichamen is niet een historisch feit dat zo maar een gegeven, constateerbare toedracht is. Alleen transcendentiaal is er noodzakelijke geldigheid. Deze laatste geldigheid is echter formeel, het is de abstracte eenheid van de absolute waarden: het ware, goede, schone en heilige. Daar kunnen we verder geen concrete, historische geldigheid aan ontlelen. We zijn historisch gesitueerd en daarom is het illusoir te menen dat we voor de perspectieven die het historisch onderzoek richting geven een absolute geldigheid kunnen opeisen. Doordat Rickert het transcendentale subject dat grondslag van de kennis is losmaakt uit de historische realiteit, kan hij ook menen dat er in principe theoretische kennis van de geschiedenis mogelijk moet zijn die niet aan particuliere interesses gebonden is. Hij meent dat we het historisch proces in het licht van absolute waarden moeten kunnen beschouwen.

Het probleem is dat deze absolute waarden geen houvast geven bij de vorming van historische individuen, de eenheden die uitgangspunt zijn van het historisch onderzoek. Historische individuen representeren namelijk een relatieve, historische waarde. De noodzakelijkheid en geldigheid van de waardebetrekking is dus niet van transcendentale aard maar van empirische. We hebben geen houvast aan absolute waarden bij de vorming van historische individuen.

Bij nadere bestudering lijkt ook een empirisch aangetroffen geldigheid, waaraan we de gezichtspunten van historisch onderzoek kunnen ontlelen, binnen Rickerts eigen gedachtengang helemaal niet zo plausibel te zijn. Rickert vat de verhouding van waarden namelijk op als empirische tegenstelling: waarden staan contrair tegenover elkaar als empirische realisatievormen van een abstract beginsel. Hoewel het noodzakelijk is dat de transcendentale waarden op een historische inhoud betrokken worden, is elke verbijzondering op zichzelf genomen een toevallig gegeven, dat empirisch wordt aangetroffen naast andere mogelijke inhouden. Deze gedachtengang veronderstelt dat historische waarden empirisch tegenover elkaar staan en dat de transcendentale eenheid en geldigheid ervan, welke gelegen is in de wil die zich van plicht bewust is, een abstract, inhoudsarm karakter heeft.⁴⁶

Hoe is het mogelijk dat Rickert dan toch zo voetstoots aanneemt dat we de algemeen geldige gezichtspunten van het historisch onderzoek aan het historisch

46 Grenzen 699v: "Der absolute Werth des pflichtbewussten Willens ruht als Voraussetzung jedes beliebigen unbedingten Werthes vollkommen in sich selber (...). Zur *inhaltlichen* Bestimmung der Werthe, die wir als absolut gültig voraussetzen dürfen, haben wir nichts hinzugefügt sondern nur gezeigt, zu welcher allgemeineren Art von Werthen der bereits vorher als gültig festgestellte Wahrheitswerth gehört, d.h. wir haben nur einen Werth gewonnen, der noch formaler und in Folge dessen zugleich auch inhaltsärmer ist als der Werth, den wir bereits hatten." Vgl. Grenzen 713.

materiaal kunnen ontlenuen? Waarom trekt Rickert niet de conclusie die Weber wel trekt, namelijk dat de historisch gegeven waarden geen intrinsieke relatie tot normatieve geldigheid hebben? Mijns inziens maakt Rickert nog een metafysische vooronderstelling die Weber zal laten vallen. Rickert stelt namelijk dat het zinvol willen van absolute waarden vooronderstelt dat ze ook in het historisch proces gerealiseerd worden. Dat laatste hangt evenwel niet meer van ons willen af, maar van de empirische werkelijkheid. Daarom is het noodzakelijk te geloven in een heilige, goddelijke wilsmacht die de realisatie van waarden garandeert. De goddelijke wilsmacht garandeert per implicationem ook, niettegenstaande het historisch karakter van waarden, hun normatieve geldigheid. Hoewel dit geloof geen inhoud van wetenschappelijk begripen kan worden, is het toch de supralogische vooronderstelling van het streven naar wetenschappelijke kennis.⁴⁷ Het kennisstreven zelf zou immers onbegrijpelijk en irrationeel worden, als het niet in de wereld door ons gerealiseerd zou kunnen worden.

Het geloof in de uiteindelijke eenheid en realiseerbaarheid van de waarden is in Rickerts gedachtengang dus zedelijk noodzakelijk. Het heeft geen wetenschappelijk vaststelbare historische inhoud. De historische realiteit is in beginsel irrationeel, zij is niet vanuit een rationeel beginsel af te leiden. Rickert beschouwt deze irrationaliteit als de voorwaarde van elke echte historiciteit, zedelijkheid en religie.⁴⁸ Alle historische gestalten hebben hun eigen onreducerbare betekenis, en het is deze onreducerbare veelvormigheid die het rationalisme wil ontkennen. Deze opvatting staat evenwel op gespannen voet met de eis van algemene geldigheid die ook het apriori vormt van de geschiedwetenschap. Want alleen door de betrekking tot absolute waarden kan de geldigheid en identiteit van de historische individuen die het uitgangspunt van het historisch onderzoek vormen, verdedigd worden. Rickert wijst echter een inzichtelijke

47 Grenzen 736vv; vgl. Gegenstand 242v. Vgl. H.-L. Ollig, (1985), 'Die Religionsphilosophie der Südwestdeutschen Schule', p. 439vv.

48 Grenzen 526v: "So also ist die Gestaltung, welche das absolut Historische sogar der nächsten Stunde haben wird, prinzipiell unerkennbar. Auch im täglichen Leben orientieren wir uns immer nur durch Anwendung allgemeiner Begriffe und können lediglich die Zukunft des Auftretens ihrer Exemplare voraussagen. (...). Selbst wenn man jene Gesetzesbegriffe verwenden könnte, die eventuell in einer geschichtlichen Darstellung vorkommen, und dann von 'Entwicklungstendenzen' reden wollte, ergäbe sich doch wegen des realen historischen Zusammenhanges der verschiedenen Ereignisse immer nur die *Möglichkeit*, dass ein bestimmtes unter ein relativ historischen Begriff fallendes Ereignis eintreten wird. Die absolut unberechenbare Einwirkung irgend welcher anderer historischer Objekte kann stets die 'Entwicklungstendenz' stören und schliesst daher stets Sicherheit der Voraussage aus. Immerhin sind auch solche zu erwartenden Möglichkeiten nicht ganz werthlos, wenn man in ihnen nur nicht geschichtswissenschaftliche Einsichten oder gar den eigentlichen Zweck der Geschichte erblickt, sondern wenn sie unsern Willen beeinflussen und unser Handeln zu ihrer Realisierung in Bewegung setzen, und daraus begreift man, warum auch Männer der Praxis die Geschichte studieren, um etwas aus ihr zu lernen. Aber gerade das, was Ansporn für unser Wollen und Handeln sein soll, muss für unsern Intellekt blosse Möglichkeit bleiben. Könnten wir die Zukunft wirklich in ihrer Individualität vorausberechnen, und wüssten wir also genau, was kommen *muss*, so verlöre sofort alles Wollen und Handeln seinen Sinn. Wir haben daher nur Grund uns zu freuen, dass es keine historischen Gesetze giebt. Die Irrationalität der Wirklichkeit, die allem naturwissenschaftlichen Begreifen eine Grenze setzt, gehört zugleich zu den höchsten Gütern für den, der immer strebend sich bemüht. Es ist eine gnädige Hand, die für uns Menschen die Zukunft in einen undurchdringlichen Schleier gehüllt hat. Wäre auch das Künftige in seiner Individualität Objekt unseres Wissens, so würde es niemals Objekt unseres Wollens sein. In einer vollkommen rationalen Welt kann Niemand wirken." Vgl. Grenzen 739.

samenhang van absolute en historische waarden van de hand. Hij denkt dat elke vorm van inzichtelijkheid leidt tot logische deductie van historische uit absolute waarden. In een rationalistische geschiedbeschouwing wordt de betekenis van het individuele in de geschiedenis miskend. Daar is alleen maar oog voor de abstracte gelijkheid tussen mensen en voor een historische ontwikkeling die uitloopt op een rationeel gestructureerde maatschappij, de wereld als machine. Dan zouden we de geschiedenis kunnen reduceren tot iets abstract-begripsmatigs.⁴⁹

Maar de wijze waarop Rickert zich van de rationalistische geschiedopvatting distantieert, ondergraaft de rationaliteit van zijn eigen conceptie van geschiedwetenschap. Het historisch proces is als empirisch gegeven alleen dan van gelijk belang voor allen, als een door allen gedeelde eenheid van een culturele traditie dat feitelijk bewerkstelligt. Waar die eenheid wegvalt houden we tenslotte slechts een onderlinge strijd over tussen empirisch aangetroffen, conflicterende opvattingen of posities met betrekking tot datgene wat in de geschiedenis van belang is. De vorming van historische individuen kan namelijk op geen enkele wijze inzichtelijk met absolute waarden in verband gebracht worden. Weber zal zich dan ook genoodzaakt zien deze conclusie expliciet te trekken (zie § 16).

§ 8 *De verhouding van waarde en zijn*

In Rickerts denken blijft de verhouding van waarde en zijn, van transcendentie en immanentie, problematisch. Zowel de poging om ze zuiver te scheiden als om ze toch tot op zekere hoogte in verband met elkaar te denken, levert paradoxale resultaten op.

Enerzijds moeten we ons afvragen of Rickert in het oordeel zelf niet een zekere irrationaliteit laat insluipen. Hij wil vorm en inhoud ervan uit elkaar houden. Maar we moeten ons wetenschappelijk gezien blijven afvragen waarom we bepaalde inhouden als geldig erkennen en hun tegendeel niet. Rickert brengt hier de stelling naar voren dat we in een gevoel van evidentie de zekerheid hebben dat een bepaalde voorstellingsverbinding geaffirmeerd behoort te worden.⁵⁰ Maar een dergelijke uitleg geeft op zichzelf geen surplus van begrijpelijkheid aan het oordeel. Oordelen blijft inhoudelijk gezien uiteindelijk het constateren van het feit: het is nu eenmaal zo. De acceptatie van een feit als uitdrukking van een plicht opvatten, als concrete realisatie van het wetenschappelijk geweten, brengt ons niet een surplus aan intelligibiliteit boven haar tegendeel.

Maar ook al wil Rickert zin en zijn uit elkaar houden, het blijkt toch dat ze elkaar telkens raken en doordringen. Ten eerste is het oordeel zelf de plaats waar psychologische voltrekking en zin een eenheid vormen.⁵¹ Alle oordelen die feiten constateren zijn inhoudelijk onbetwifelbaar. Deze oordeelsnoodzaak laat zich niet betwifelen zonder de fundamentele waarde van de waarheid te schen-

49 Grenzen 236vv.

50 Gegenstand 111v.

51 Gegenstand 89; vgl. Gegenstand (1892) 71.

den die de basis is van elke wetenschap. Want zonder het erkennen van die waarde zou er nooit feitelijke wetenschap met ideële geldigheid gegeven zijn. Rickert maakt de ervaring van de geldigheid van de empirische wetenschappen juist tot uitgangspunt van zijn denken. In dit opzicht is de realiteit dus niet zonder immanente zin. De ideële geldigheid van het behoren verschijnt feitelijk in de wetenschappen die op die idealiteit betrokken zijn, net zoals het psychologisch feit van de evidentie wijst op een ideëel behoren. Rickert meent dus dat we feitelijke instanties waarin een ideëel beginsel gerealiseerd is tenminste in bepaalde gevallen ondubbelzinnig kunnen vaststellen. Het probleem van de overbrugging van de afstand tussen absolute waarden en historisch gegeven instanties is in beginsel opgelost. Rickert heeft het vatten van ideële beginselen daarmee - althans in bepaalde gevallen - naar analogie van het constateren van feiten opgevat.

In zijn denken over de methodologie van de geschiedenis moet Rickert nog verder gaan. Aanvankelijk tracht hij met het begrip 'waardebetrekking' de wijze aan te duiden waarop de geschiedvorsers zijn object tot voor hem onvervangbare individuen samenvat. Het object van de geschiedenis wordt geconstitueerd doordat historici uit de onoverzienbare veelheid van materiaal historische individuen construeren. Zonder deze operatie blijft het object van de geschiedenis een onoverzienbare hoeveelheid gegevens waar het kennen geen vat op krijgt. Het historisch individu 'Bismarck' of 'puritanisme' is niet iets dat we kant en klaar aantreffen, maar is een resultaat van constitutie: het omvat alle elementen die voor ons bijdragen aan de onvervangbare betekenis van beide. Maar wat die betekenis is, mogen we niet willekeurig vastleggen. Het is dat, wat in een bepaalde gemeenschap van belang 'voor allen' gevonden wordt. De politieke voor- en tegenstanders van Bismarck zijn beide overtuigd van zijn betekenis en het gaat de geschiedwetenschap er om die betekenis zichtbaar te maken in de veelheid van gegevens die over Bismarck beschikbaar zijn.

Rickert ziet zich genoodzaakt om de waardebetrekking van de historicus niet subjectivistisch op te vatten. De waardebetrekking veronderstelt een consensus over waarden binnen een gemeenschap. Hij gaat nog een stap verder door toe te geven dat de geschiedwetenschap zich primair met het menselijk handelen moet bezighouden onder het gezichtspunt van de waarden waar dat handelen ook zelf intrinsiek op betrokken is. In zijn reflexie op de geschiedwetenschap ziet Rickert zich dus gedwongen om de verhouding van feitelijkheid en waarde precies omgekeerd te denken als de positie waarmee hij begon. De verhouding van apriori en aposteriori die eerst antithetisch werd gedacht, is er nu een van wederzijdse doordringing: de verschillende historische vormen kunnen tot op zekere hoogte voor ons kennen en handelen maatgevend worden, namelijk naar de mate waarin we in staat zijn ze op te vatten als de realisatie van 'absolute' waarde. De historisch gegeven cultuurvormen zoals staat, economie, kunst, religie, wetenschap zijn in beginsel verwerkelijkingvormen van absolute waarden, ook al kunnen we hun noodzaak niet intellectueel vatten. Voor ons intellectueel begrip blijft er een principiële kloof tussen de historisch relatieve vormen waarin waarde empirisch gegeven is en de absolute, transcendente bron waaraan het historische zijn waarde uiteindelijk ontleent. Die bron kunnen we alleen formeel bepalen als datgene waar ons gevoel van plicht in het algemeen

op betrokken is. Toch is heel Rickerts beeld van de geschiedwetenschap gebouwd op de aanname dat historische vormen verwijzen naar een universele, boven-historische geldigheid.

Verre van zijn en geldigheid uit elkaar te houden, verbindt Rickert ze hier op indringende wijze. Het blijkt dat betekenis in het historisch proces niet een subjectief denkmaaksel van het historisch onderzoek is maar dat de geschiedenis slechts interessant voor historisch onderzoek wordt in de mate waarin ze zelf waarden uitdrukt of belichaamt. 'Waarde' is eigenlijk nooit in abstracto gegeven maar toont zich alleen aan het historisch materiaal dat haar realiseert. Ze is niet iets puur transcendent, maar is ook al op veelvormige wijze aanwezig in het historisch proces zelf. Ook onze existentiële ervaring van waarde - een ervaring welke Rickert vooral lokaliseert in het plichtsgevoel, in het zich ethisch genoodzaakt voelen - heeft altijd een concrete, historische inhoud. Het is een concreet gegeven voorbeeld van iets ideëels.

Maar daarmee lost Rickert zijn grondprobleem niet op. Want de onmiskenbare samenhang van historische en absolute waarde blijft voor het denken ondoordringbaar. Rickert verzet zich tegen het rationalisme dat de samenhang van absolute en relatieve waarde rationeel, dat wil zeggen deductief logisch, wil denken. Maar hij wil ook niet vervallen in de tegenovergestelde opvatting dat de hele menselijke werkelijkheid als zodanig irrationeel van aard is. Want dat zou de bodem onder zijn intuïtie van geldigheid weghalen. Hij is gedwongen in een soort positivisme van 'geconstateerde' geldigheid te geloven, zoals de ervaring van plicht, van de zekerheid van waarnemingsoordelen. Deze ervaring van het apriori wordt door hem evenwel niet filosofisch doordacht, maar als een gegeven feit gepostuleerd.

§ 9 Rickert en Weber

Wat is de basis van Rickerts worsteling met het waardeprobleem? Dat is de verhouding van apriorische vorm en aposteriorische inhoud, die door Rickert in beginsel als een antithese gedacht wordt. Zodra vorm en inhoud immers innerlijk op elkaar betrokken worden, verval je in dialectisch denken. Dat wijst Rickert terecht af in zoverre het dialectisch denken geen recht doet aan de contingentie van het historisch proces. Maar het overgebleven alternatief waar Rickert voor kiest, de strikte antithese van vorm en inhoud, is in wezen ook niet wenselijk. Het menselijk bestaan als empirisch gegeven zou dan geen enkele reële betrekking meer kunnen hebben tot het apriori. We zouden terugvallen in een strikt positivisme van gegeven feitelijkheden en de pragmatische beheersing daarvan door ons denken en handelen (vgl. § 6). Door de verabsolutering van het begrippenpaar vorm-inhoud en door vorm en inhoud abstract tegenover elkaar te stellen, krijgt de notie van geldigheid een formalistisch, onwerkelijk karakter en wordt de realiteit als een conglomeraat van feitelijke gegevens opgevat. Dat impliceert dat geldigheid zowel op kentheoretisch als op ethisch gebied zonder grondslag zou zijn.

Rickert probeert tussen deze klippen door te zeilen zonder een bevredigende oplossing te vinden. Vorm en voorstellingsinhoud van het oordeel in het kennen, absolute, formele waarden en historisch gegeven cultuursferen in het

handelen, moeten zowel in een innerlijke samenhang als in een wezenlijk uitwendige verhouding tot elkaar staan. Rickert ziet zich gedwongen het apriori in de geschiedenis als een constateerbaar feit, ofwel als een wetenschappelijk niet gefundeerd geloof voor te stellen. Beide oplossingen blijven onbevredigend. De verhouding van apriori en aposteriori, de verhouding waarin het niet-voorwerpelijke en het voorwerpelijke innerlijk op elkaar betrokken zijn, kan niet als een verhouding van vorm en inhoud gedacht worden. De verabsolutering van het begrippenpaar vorm-materie en de rationalistische, abstract-algemene conceptie van vorm waar Rickert op steunt, verhinderen hem het apriori op meer bevredigende wijze te denken.

Het probleem met de conceptie van het tegelijkertijd historisch en transcendent karakter van waarden is, dat de geldigheid van de historisch gegeven waarden problematisch wordt omdat de verhouding van het historisch gegeven tot de absolute bron van waarde irrationeel is. Precies hierop berust mijns inziens Webers afstand tot het denken van Rickert. Als waarden empirisch gezien strijden, kan je hun geldigheid ook niet meer historisch funderen. Want de geldigheid van het tegenstrijdige is niet te denken. Weber laat Rickerts metafysisch gefundeerd geloof inzake de uiteindelijke eenheid, geldigheid en realiseerbaarheid van waarden vallen (zie § 7 einde).⁵² Het accepteren door Weber van Nietzsches these over het in onze tijd optredende verval van een objectieve ordening van waarden die gefundeerd is in een christelijk godsbesef⁵³, maakt het overnemen van Rickerts waardefilosofie overigens ook zonder de logische problemen ervan onmogelijk.

Wat heeft Weber wel van Rickert overgenomen? Zeker is dat hij met diens theorie over de constitutie van het object van de geschiedwetenschap door de vorming van het historisch individu ingestemd heeft.⁵⁴ Hij heeft de gedachtengang als zou een transcendente bron van waarden de objectiviteit van de gezichtspunten van historisch onderzoek garanderen evenwel niet willen overnemen.⁵⁵ Dat impliceert namelijk de mogelijkheid van een niet-perspectivische blik op de geschiedenis welke alleen schijnbaar kan bestaan door de feitelijke gelding van een samenhangende, uniforme culturele traditie. Weber heeft Nietzsche daarentegen gelijk gegeven. We kunnen de geldigheid van onze blik op de geschiedenis niet meer ontlennen aan de gelding van een intacte culturele traditie. Het gaat telkens om onze eigen in het heden gewekte belangstelling voor een bepaald perspectief op het verleden. Daardoor is Webers denken opnieuw voor het probleem gesteld om de objectiviteit van de waardebetrekking

52 De omschrijving van Webers conceptie van waardebetrekking door J. Weiß (*Max Webers Grundlegung der Soziologie*, p. 38) als een betrekking tot waarde welke maximale empirisch-algemene gelding heeft, past mijns inziens meer op Rickert dan op Weber. Het veronderstelt immers de intacte eenheid van de culturele traditie waarin we leven.

53 Zoals wordt aangetoond door W. Hennis, 'Die Spuren Nietzsches im Werk Max Webers', in: dez., (1987), *Max Webers Fragestellung*, p. 172, 186. Vgl. de opmerkingen met dezelfde strekking van K. Löwith, (1932/1960), 'Max Weber und Karl Marx', p. 30 noot.

54 WL 116 en § 16.

55 Dat heeft reeds A. von Schelting gesignaleerd (1934, *Max Webers Wissenschaftslehre*, p. 229vv).

te funderen. Want slechts als de waardebetrekking onderscheiden kan worden van waarderende stellingname, kan zij haar theoretisch karakter behouden.⁵⁶

Weber heeft, om waardebetrekking en waarderende stellingname uit elkaar te houden, ten eerste de scheiding van immanentie en transcendentie willen handhaven. De geldigheid die met het rationeel empirisch denken verbonden is kan niet als effect van culturele factoren geïnterpreteerd worden. Ten tweede heeft hij het logische aspect van de waardebetrekking op de voorgrond gesteld. De waarde die het gezichtspunt van historisch onderzoek fundeert, vat hij op als ideële logische mogelijkheid die juist als mogelijkheid inzichtelijk is voor een theoretische reflexie. Voor deze kunstgreep moet hij een andere conceptie van aprioriteit in het spel brengen dan bij Rickert te vinden is. Weber laat dan ook het primaat van de praktische rede in de wetenschapsleer vallen.⁵⁷ De *Logische Untersuchungen* van Husserl hebben Weber geholpen om het apriori in logische zin te denken en zich los te maken van het ethische kader waarbinnen Rickert waarden fundeert.

56 Het is dit probleem van de grondslag van het theoretisch karakter van de waardebetrekking, dat von Schelting weliswaar signaleert (1934, *Max Webers Wissenschaftslehre*, p. 248vv), maar onvoldoende doorziet. Doordat von Schelting de logische strekking van de waardebetrekking en de waardeanalyse, welke Weber aan Husserls denken ontleent, niet echt begrijpt, lokaliseert hij het zwaartepunt van Webers objectief wetenschappelijk denken over waarden in de methodologie van de causale toerekening. (Henrich (1952) en Weiß (1976) zijn hem daarin gevolgd). Het is dan ook geen wonder dat von Schelting een lacune in Webers kennisleer en methodologie op het vlak van het verstaan van ideële zin meent te kunnen constateren (p. 376, 381vv, 391v). De waardeanalyse voorziet daar evenwel in (zie § 16). Vgl. F. Loos, (1970), *Zur Wert- und Rechtslehre Max Webers*, p. 25v en W. Schluchter, (1988), *Religion und Lebensführung*, Bd. I, p. 276.

57 W. Schluchter merkt dit terecht op in (1979), *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus*, p. 27 noot 7.